

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ

Доповідач: Литвиненко М.В. студент групи: ЮМ -91

Науковий керівник: Наталіч О.Ю., викладач кафедри АГПФЕБ

Кримінальне право впливає на суспільні відносини шляхом встановлення кримінальної протиправності та караності суспільно небезпечних діянь – злочинів. На додаток до цього у даній галузі права використовується також інший спосіб – встановлення незлочинності діянь, що подібні за окремими ознаками до злочинів, але за своєю соціальною та правовою природою не є злочинними. До числа таких діянь відносяться і діяння, вчинювані за особливих обставин, що виключають їх злочинність, які з позиції закону можуть визнаватися допустимими, прийнятними чи навіть соціально корисними, у тому числі – діяння, вчинювані у стані крайньої необхідності.

У законодавчій регламентації діянь, вчинюваних за обставин крайньої необхідності, з прийняттям нового Кримінального кодексу України відбулися суттєві зміни, що актуалізують потребу їх теоретичного осмислення. Зокрема, чинний кримінальний закон суттєво змінив умови правомірності зазначених діянь, ввів визначення поняття перевищення меж крайньої необхідності, передбачив ненастання кримінальної відповідальності за заподіяння шкоди при перевищенні меж крайньої необхідності у стані сильного душевного хвилювання (ч.3 ст.39 КК).

Проблемі крайньої необхідності у теорії кримінального права впродовж тривалої історії його розвитку приділялася значна увага. Водночас не можна не помітити, що ряд аспектів даної проблеми залишаються до кінця не з'ясованими, стосовно ж інших продовжуються дискусії.

Метою доповіді є з'ясування, виходячи із чинного кримінального законодавства України та сучасної кримінально-правової доктрини, суті крайньої необхідності як кримінально-правового феномену; комплексна характеристика її законодавчої регламентації.

Історико-порівняльний аналіз дозволяє простежити становлення норми про крайню необхідність у вітчизняному кримінальному праві. Вперше крайня необхідність була закріплена у ст. 20 КК УРСР 1922 р. Подальший розвиток поняття крайньої необхідності отримало у ст. 9-2 Основних начал кримінального законодавства Союз; РСР та союзних країн 1924 р. і у проекті Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік 1991 р. [1, с. 113].

На кожному етапі вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства змінювався пріоритет інтересів, які мали захищатись в ж умовах крайньої необхідності. Поступово формувалось і поняття крайньої необхідності. Найбільш близьким за змістом до існуючої норми (ст. 39 КК України 2001 р.) був інститут крайньої необхідності, закріплений у проекті Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік 1991 р. Він так і не набрав чинності у зв'язку зі зміною політичної ситуації в країні.

За чинним кримінальним законодавством не вважається злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї особи або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності (ч. 1 ст. 39 КК України 2001 р.).

Превалювання інтересів особи над інтересами суспільства та держави, які захищаються актом крайньої необхідності, цілком відповідає вимогам ст. 3 Конституції України, в якій закріплено, що найвищою соціальною цінністю є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Діяльність держави повинна будуватись, у першу чергу, на основі забезпечення абсолютних прав і свобод людини, а її спроможність забезпечити ці права є одним з головних критеріїв правової держави.

Ще 50 років тому відомий вчений С. Домахін у своїх дослідженнях дійшов висновку про те, що стан крайньої необхідності виникає тоді, коли певним, охоронюваним правом інтересам загрожує небезпека їх порушення [2, с.21]. За минулі роки у цьому питанні суттєвих змін не відбулось, і за чинним кримінальним законодавством стан крайньої необхідності обумовлюється наявністю двох підстав: небезпекою, яка загрожує правоохоронюваним особистим, суспільним інтересам чи інтересам держави; неможливістю негайно відвернути небезпеку, що виникла, іншими засобами, крім вчинення діяння, яке підпадає під ознаки дії (злочину), передбаченої кримінальним законом. Це дозволяє зробити висновок, що само по собі виникнення небезпеки ще не є достатньою підставою для виправдання заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності. Така необхідність і визнається крайньою тому, що викликається обстановкою, за наявності якої особа вимушена спричинити шкоду як останній крайній засіб відвернення небезпеки, яка загрожує, оскільки інші засоби відсутні чи недостатні [3, с.154].

При здійсненні акту крайньої необхідності шкода заподіюється, як правило, не джерелу виникнення небезпеки, а іншим охоронюваним кримінальним правом інтересам, тому і умови правомірності крайньої необхідності, на мою думку, повинні бути досить суворими.

Такі вчені, як М. Бажанов, В. Сташис, Ю. Баулін вважають, що стан крайньої необхідності виникає за сукупності двох головних елементів: небезпеки, яка безпосередньо загрожує правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави, та неможливості усунення цієї небезпеки іншими засобами, крім заподіяння шкоди іншим правоохоронюваним інтересам [3, с.98]. Крім цього, виділяються такі додаткові ознаки діяння, вчиненого в цьому стані: наявність мети; спрямованість заподіяння шкоди; характер дій; своєчасність заподіяння шкоди; межі заподіяння шкоди (граничною і правомірною у стані крайньої необхідності визнається шкода, якщо вона рівнозначна від верненій шкоді або є менш значною, ніж відвернена).

Інші науковці вважають, що стан крайньої необхідності має місце за наявності у сукупності таких умов: шкода заподіюється з метою усунення реальної небезпеки, що безпосередньо у даний момент загрожує законним правам та інтересам будь-якої особи, держави чи суспільства; у даний обстановці небезпеку не можна було усунути іншими засобами; при заподіянні шкоди не було перевищено меж крайньої необхідності [4, с.43].

П. Матишевський пропонує виходити з наступних умов, що визначають правомірність дій у стані крайньої необхідності:

- 1) наявність небезпеки заподіяння шкоди об'єктові захисту;
- 2) небезпека, що виникла, має бути наявною, дійсною, тобто вона виникла, існує і ще не минула;
- 3) небезпека має бути невідвратною, а її усунути неможливо без

заподіяння шкоди іншим цінностям, що також охороняються правом;

- 4) шкода має завдатися так званим третім особам; якщо шкода завдається зазіхачеві, то вчинене кваліфікується за правилами про необхідну оборону;
- 5) особа завдає шкоду, будучи зобов'язаною або вимушеною до цього об'єктивними обставинами;
- 6) заподіяна шкода має бути меншою, ніж відвернена шкода [3, с.97].

Існують й інші підходи у юридичній науці. Так, умови правомірності акту крайньої необхідності розподіляють на умови, що відносяться до небезпеки, яка загрожує, та захисту від неї. При цьому небезпека, яка виходить від різноманітних джерел, має:

1) загрозувати особі чи правам цієї особи або інших осіб, охоронюваним законом інтересам суспільства або держави;

2) бути наявною - безпосередньо загрозувати заподіянням суттєвої шкоди особистим або суспільним інтересам;

3) бути реальною (дійсною), а не уявною;

4) бути такою, яку неможливо усунути за даних обставин іншими засобами, як тільки шляхом заподіяння шкоди інтересам третіх осіб [4, с.45]. Це - одна з найважливіших умов правомірності акту крайньої необхідності.

Крайню необхідність слід відрізнити від необхідної оборони за такими ознаками: 1) підставою необхідної оборони є суспільно небезпечне посягання людини, що викликає необхідність у його негайному відверненні або припиненні; підстава крайньої необхідності - небезпека, що безпосередньо загрожує правоохоронюваним інтересам, яку не можна усунути в даний обстановці інакше, як заподіянням шкоди; 2) при необхідній обороні шкода повинна бути заподіяна лише тому, хто посягає; при крайній необхідності шкода заподіюється правоохоронюваним інтересам держави, суспільства або особи, тобто при необхідній обороні відбувається зіткнення права з не-правом, а при крайній необхідності, навпаки, зіткнення права з правом; 3) при необхідній обороні заподіяна тому, хто посягає, шкода повинна відповідати небезпеці посягання та обстановці захисту; при крайній необхідності заподіяна шкода повинна бути рівнозначною або менш значною, ніж шкода відвернена; 4) перевищення меж необхідної оборони тягне привілейовану відповідальність і лише у випадках, спеціально передбачених в статтях 118 і 124, а за перевищення меж крайньої необхідності відповідальність настає на загальних підставах, хоча сам факт такого перевищення розглядається як обставина, що пом'якшує покарання.

В результаті проведеного дослідження, можна дійти висновку, що стан крайньої необхідності виникає при наявності відповідної підстави, що складається з двох елементів: небезпеки, що загрожує охоронюваним законом інтересам особи, суспільства або держави і неможливості усунення цієї небезпеки іншими засобами, крім заподіяння шкоди цим інтересам. Виникнення однієї лише небезпеки ще недостатньо для стану крайньої необхідності. Вона тому і визнається крайньою, що зумовлена обстановкою, за якої особа вимушена вдатися до заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам як до останнього, крайнього засобу усунення небезпеки, що загрожує.

Список використаних джерел

1. Якимець Т. Розвиток інституту крайньої необхідності в кримінальному праві Т.Якимець // Право України. – 2007. - №9. – С. 113-117.
2. Блинська С. Обставини, що виключають злочинність діяння в зарубіжному та українському законодавствах С.Блинська // Міліція України. – 2003. – № 9. – С. 20-21.
3. Сташис В.В. Кримінальне право України: Заг. Част.: Підручн. для студ. юрид. вузів і фак. / М.І. Бажанов, В.В. Сташис, В.Я. Тацій. – Х.: Право, 1997. – 368 с.
4. Лісова Н. Крайня необхідність: особливості визначення поняття. // Прокуратура, людина, держава. – 2005. - №1. – С. 43- 49.